

УДК 378:372.512

Алла О. Касич

Київський національний університет технологій та дизайну

**СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ»**

У статті досліджено сутнісні характеристики поняття економічної безпеки ВНЗ на основі використання ресурсного, процесного, системного та стратегічного підходів. Представлено також складові елементи досліджуваного понятійного апарату, що дозволило розширити теоретичний базис його тлумачення. На основі систематизації зовнішніх та внутрішніх чинників економічної безпеки ВНЗ наголошено на існуванні суттєвих протиріч в їх впливі.

Ключові слова: економічна безпека, вищий навчальний заклад, сутність, характеристики, чинники.

Алла А. Касич

Киевский национальный университет технологий и дизайна

**СУЩНОСТЬ И ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТИЯ «ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
БЕЗОПАСНОСТЬ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ»**

В статье исследованы сущностные характеристики понятия экономической безопасности вуза на основе использования ресурсного, процессного, системного и стратегического подходов. Представлены также составляющие элементы исследуемого понятийного аппарата, что позволило расширить теоретический базис его толкования. На основе систематизации внешних и внутренних факторов экономической безопасности вуза отмечено наличие существенных противоречий в их влиянии.

Ключевые слова: экономическая безопасность, высшее учебное заведение, сущность, характеристики, факторы.

Alla O. Kasych

Kyiv National University of Technology and Design

**ECONOMIC SECURITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION: NATURE AND
CHARACTERISTICS**

The article explores the essential characteristics university economic security notion through the use resource-, process-, systems-based and strategic approaches. The constituent elements of the conceptual apparatus have been identified which enabled to expand the scope of its theoretical interpretation. The systematization of external and internal factors of university economic security revealed the significant contradictions in their impact.

Keywords: economic security, higher education institution, nature, characteristics, factors.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Роль ВНЗ у розвитку економіки країни завжди була визначальною через: забезпечення господарства робочою силою з необхідними кваліфікаційними навичками; виховання творчого підходу у сфері науки; здійснення суспільно-значимих наукових досліджень; формування критичного мислення у молодого покоління тощо. Саме тому, економічна безпека ВНЗ є основою формування економічної безпеки країни в цілому.

Однак за останні 5 років в Україні за даними Державної служби статистики відбулося:

- скорочення кількості ВНЗ на 26%, тобто кожний четвертий ВНЗ закритися з тих чи інших причин;
- зменшення кількості студентів у закладах освіти III-IV рівня акредитації на 35%;

– скорочення витрат на фінансування вищої освіти з 3,5% ВВП у 2009 році до 2,3% – у 2016 році.

Все це означає, що питання економічної безпеки розвитку освіти на рівні держави та на рівні окремих ВНЗ набувають особливого значення. Лише перебуваючи в стані економічної безпеки ВНЗ будуть здатні виконувати функцію драйвера соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Саме тому дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки має важливе науково-практичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку освіти в цілому досліджено в працях багатьох українських вчених, зокрема Андрущенко В.П. [1], Грищенко І.М. [2], Денисенка М.П. та Бреус С.В. [3, 4], Карпова К.В. [5], Коврегін В.В. [7], Рижої Т.В. [9], Кенета Н. [10], інших.

Так, питання ролі освіти в контексті прискорення економіки країни, формування національної інноваційної системи розкрито в роботах [1, 2, 6]; питання якості освіти представлено в статтях [9, 10]. Безпосередньо підходи до оцінювання економічної безпеки досліджено в роботі Мартинюка В.П. [8], механізми забезпечення стану економічної безпеки в статті Коврегін В. В. [7].

Невирішені частини дослідження. Економічна безпека як характеристика діяльності ВНЗ, зазнає суттєвих змін, оскільки пришвидшуються зміни чинників розвитку освітніх закладів, відповідно, повинна відбуватись зміна підходів до розуміння і самого поняття, і до управління процесами забезпечення економічно-безпечного стану ВНЗ та системи освіти в цілому.

Мета дослідження – дослідити економічну сутність поняття «економічна безпека ВНЗ» з позицій змістовних характеристик та систематизації чинників цих процесів.

Виклад результатів та їх обґрунтування. Питання економічної безпеки розвитку ВНЗ постали ще на початку 1990-х років, коли відбувався перехід до ринкових відносин, які впливали, в тому числі, і на діяльність ВНЗ. Впровадження ринкових методів зумовило зміну базисних принципів функціонування ВНЗ, які стосувались не лише переходу на часткове самофінансування, а й вимагало реформування всіх внутрішніх процесів відповідно до запитів ринку у певний моменту часу. Однак і через чверть століття діяльність ВНЗ України характеризуються нестабільністю, а отже питання економічної безпеки потребує чіткого осмислення задля забезпечення системного управління вказаними процесами.

Економічна безпека ВНЗ, на нашу думку, це комплексна кількісно-якісна характеристика діяльності ВНЗ, яка відображає його здатність забезпечувати виконання функцій та отримувати стійкі результати впродовж довгострокового періоду часу. З іншого боку, економічну безпеку слід розглядати як здатність ВНЗ протидіяти всім загрозам, які можуть виникати в процесі їх функціонування.

Для розуміння сутності поняття «економічна безпека ВНЗ» пропонується використати: ресурсний, процесний, системний та стратегічний підходи.

Застосування *ресурсного підходу* дозволяє розглядати економічну безпеку через рівень ресурсного забезпечення діяльності ВНЗ. Ресурси, які є важливими для розвитку ВНЗ та його протидії загрозам – це: фінансові ресурси, які ВНЗ отримує від держави та від надання освітніх послуг на комерційній основі; кадрові ресурси – представлені професорсько-викладацьким складом, рівень кваліфікації якого суттєво визначає якість освітніх послуг; матеріально-технічна база (основні засоби) – представлена основними засобами, які визначають спроможність ВНЗ не лише забезпечити освітній процес, але й процес спортивного, побутового забезпечення розвитку особистості; інформаційні ресурси – сукупність джерел інформації, швидкість та можливості доступу до інформації, які можуть бути використані в діяльності ВНЗ; енергетичні ресурси та ефективність їх використання набуває важливого значення, оскільки витрати на цей вид ресурсів може загрожувати економічній безпеці в цілому. В умовах зростання рівня автономності

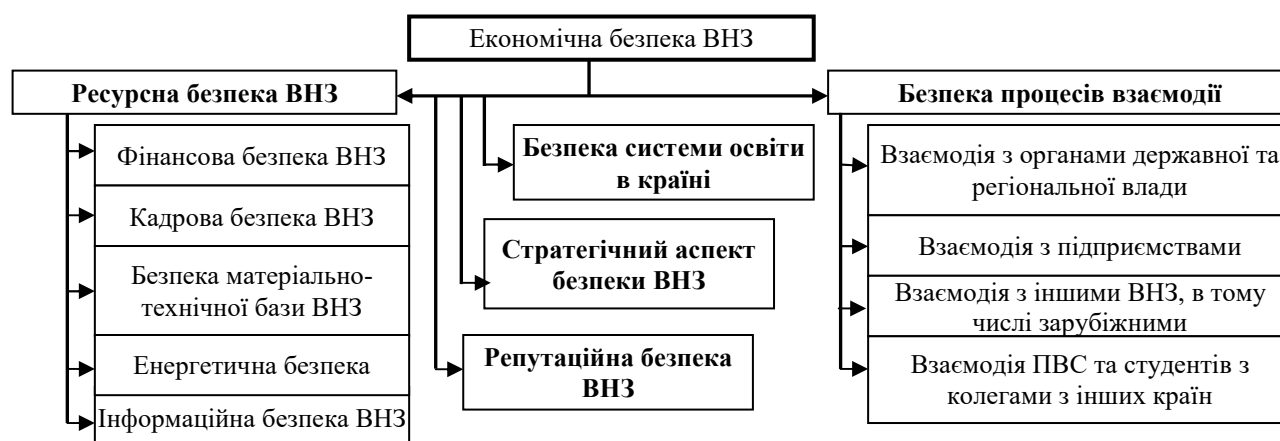
діяльності ВНЗ питання ресурсного забезпечення буде ставати дедалі гострішим, а тому розуміння складу ресурсів дозволить забезпечити комплексне бачення критичних напрямів діяльності ВНЗ. Зменшення рівня фінансування за рахунок держави актуалізує завдання ефективного управління ресурсами. Спроможність ВНЗ належним чином формувати та нарощувати рівень ресурсного забезпечення, перш за все, власними силами та за рахунок залучення зовнішніх джерел фінансування дозволить суттєво підвищити рівень економічної безпеки.

Процесний підхід забезпечує представлення досліджуваного поняття через всю сукупність процесів функціонування та взаємодії ВНЗ із зовнішнім середовищем. Стійкість взаємодії ВНЗ з: органами державної та регіональної влади, які формують нормативно-правове середовище діяльності ВНЗ; підприємствами, які у вигляді роботодавців через приймання випускників здійснюють практичну оцінку кваліфікаційних навиків студентів; іншими ВНЗ через організацію цілісного освітньо-наукового простору, забезпечує відповідність параметрів діяльності ВНЗ вимогам ринку, а отже його економічну безпеку. Процесна ефективність дозволяє не лише забезпечити оптимізацію внутрішніх процесів функціонування, а й налагодити результативну комунікацію із всіма елементами зовнішнього середовища.

Системний підхід визначає необхідність дослідження економічної безпеки окремого ВНЗ через призму розвитку системи освіти в країні в цілому. Тенденції соціально-економічного розвитку країни визначають системні умови функціонування, в тому числі освітнього сектора. Загрози, які стосуються розвитку системи освіти, не можуть не стосуватись діяльності окремих ВНЗ. Впровадження ринкових умов вплинуло на розвиток освітнього сектора значно меншою мірою, порівняно з бізнес-середовищем. Тобто системні умови функціонування освіти в країні в цілому є більш уніфікованими, а, отже, значимими для економічної безпеки окремого ВНЗ. Застосування системного підходу до досліджуваного поняття.

Стратегічний аспект у сучасних умовах надає поняттю «економічна безпека» розуміння важливості впровадження методів довгострокового, стратегічного бачення тенденцій розвитку освіти та умов досягнення безпеки окремого ВНЗ не лише в поточний момент часу, а й у майбутньому. Загострення конкуренції на внутрішньому ринку освітніх послуг, глобалізація, а відтак, необхідність адаптації до вимог зовнішніх ринків, зумовлює необхідність дослідження тенденцій розвитку освіти та науки у світі та формування перспективних конкурентних переваг окремими ВНЗ. Чітка постановка цілей, розроблений набір управлінських заходів, орієнтація на показники розвитку провідних ВНЗ світу – це той стратегічний набір, який повинен впроваджуватись ВНЗ в контексті забезпечення їх економічної безпеки.

Схематично важливі функціональні зони формування поняття «економічна безпека» наведено на рис. 1.

Джерело: розробка автора

Рис. 1. Структурні елементи поняття «економічна безпека ВНЗ»

Окремо слід наголосити на тому, що економічна безпека окремих ВНЗ стане запорукою його репутації, яка в свою чергу, формується за рахунок ефективного управління всіх виокремлених складових. Високий імідж ВНЗ є нематеріальним втіленням результативності його функціонування та певною запорукою економічної безпеки у подальшому.

Таке бачення структурних елементів поняття «економічна безпека» дозволяє підкреслити його багатогранність та *основні сутнісні характеристики*, зокрема:

- комплексність – економічну безпеку слід розглядати як результат впливу дії багатьох чинників внутрішнього та зовнішнього середовища діяльності ВНЗ;
- інтегрованість – економічна безпека не є простою комбінацією умов, а досягається виключно шляхом забезпечення ефективної взаємодії всіх складових та чинників розвитку ВНЗ;
- динамічність – власне стан економічної безпеки та дія різних чинників зазнаються постійних змін;
- результативність – стан економічної безпеки є узагальненим індикатором спрямованості розвитку ВНЗ та відповідності його діяльності вимогам часу.

Враховуючи той факт, що на формування економічної безпеки ВНЗ впливають зовнішні та внутрішні чинники, дане поняття слід розглядати в площині:

- зовнішньої економічної безпеки, тобто спроможності забезпечувати стійкість розвитку за рахунок ефективної взаємодії з чинниками зовнішнього середовища, хоча цей стан є неможливим без забезпечення внутрішньої безпеки;
- внутрішньої економічної безпеки ВНЗ – систему мобілізації внутрішніх ресурсів шляхом забезпечення ефективного управління потенціалом та, в цілому, ефективного функціонування всіх елементів та підсистем ВНЗ.

Таким чином, економічну безпеку як стан відповідності, синхронізації та узгодженості розвитку внутрішнього середовища ВНЗ динаміці змін у зовнішньому середовищі. Враховуючи той факт, що джерела загроз економічної безпеки можуть як виникати у зовнішньому, так і формуватись у внутрішньому середовищі. Відповідно розуміння чинників економічної безпеки дозволяє забезпечити глибоке пізнання сутності поняття в цілому (табл. 1).

Перелік чинників може і повинен бути доповнений, оскільки в таблиці представлено ті, які, на нашу думку, найбільшою мірою впливають на економічну безпеку ВНЗ у сучасних умовах.

Суттєві загрози економічній безпеці і не лише окремих ВНЗ, а й системи освіти, в цілому, формуються за рахунок дії політичних, демографічних, глобальних та інших чинників. Так, на економічну безпеку окремих ВНЗ серед політичних чинників найбільшою мірою впливають військові дії на сході України, які зумовили втрату частини ВНЗ на території Донецької та Луганської областей. Частина ВНЗ формально були переміщені на території інших областей, однак їх економічна безпека має найвищий рівень загроз, оскільки вони втратили значну частину матеріально-технічних, кадрових, інформаційних ресурсів. Нестабільність макроекономічної ситуації призводить до зменшення загальних витрат на розвиток освіти, що призводить до погіршення умов функціонування багатьох ВНЗ, зменшення винагороди на викладацьку працю, відтоку перспективної молоді у інші сфери. Відсутність чітких орієнтирів політичного, соціально-економічного розвитку країни на довгострокову перспективу призводить до втрати суспільної значимості освіти в цілому, відтоку абітурієнтів за кордон, а, отже призводить до зниження рівня економічної безпеки багатьох ВНЗ.

Таблиця 1

Ключові чинники економічної безпеки діяльності ВНЗ

Природа чинників	Внутрішні	Зовнішні
Політичні чинники	Права та рівень самостійності ВНЗ	Сформованість системи державного устрою та політичної системи країни
		Чіткість орієнтирів політико-економічного розвитку країни
		Цілісність території країни
Нормативна база та регламентуючі положення	Зміст стратегії розвитку університету	Зміст державної політики щодо розвитку освіти
	Система менеджменту ВНЗ	Рівень самостійності ВНЗ у визначення змісту освітніх послуг
Економічні чинники	Структура витрат університету	Макроекономічна ситуація в країні
	Вартість навчання в університеті	Рівень державного фінансування освіти
	Залучення коштів спонсорів	Взаємодія ВНЗ з підприємницьким середовищем
Демографічні чинники	Вікова структура професорсько-викладацького складу ВНЗ	Тенденції народжуваності у регіоні, країні
	Чисельність студентів	Соціальні пріоритети розвитку суспільства
Глобальні чинники	Спроможність впроваджувати інформаційні технології у навчальний процес	Тенденції розвитку освіти у провідних ВНЗ світу
	Уніфікація змісту підготовки до вимог міжнародного ринку освітніх послуг (навчальних планів)	Глобальна мобільність викладачів та студентів
Соціокультурні чинники	Рівень кваліфікації викладачів	Суспільна роль освіти у розвитку країни
	Рівень підготовки студентів	Рівень підготовки абітурієнтів

Джерело: розробка автора

Фактично в Україні відбулося формування суттєвих протиріч між внутрішніми та зовнішніми чинниками економічної безпеки, ігнорування яких призводить до загострення системних проблем діяльності ВНЗ. Так, функціонування ВНЗ як суб'єкта ринкових відносин визначає необхідність забезпечення відповідності освітніх послуг запитам споживачів: абітурієнтів, роботодавців. Держава впродовж тривалого проміжку часу зберігала за собою право контролю за змістом підготовки фахівців за всіма спеціальностями, що призводило до втрати зв'язку із вимогами ринку (роботодавців). В даний момент часу ВНЗ передані права на визначення змісту підготовки фахівців шляхом самостійного формування навчальних планів, однак в Україні не запрацювала практика їх співпраці з асоціаціями підприємств-роботодавців стосовно цих питань. Інше протиріччя стосується того, що держава декларує подальше суттєве зменшення величини державних витрат на розвиток освіти, однак ринкова конкурентоспроможність діючих ВНЗ суттєво відрізняється, а тому фінансова складова їх економічної безпеки буде суттєво відрізнятись.

Саме тому, визначення переліку чинників економічної безпеки, розуміння протиріч, які виникають в процесі їх взаємодії, дозволяє покращити розуміння сутності поняття «економічна безпека ВНЗ».

Висновки та перспективи подальших досліджень: Проведені дослідження дозволили представити поняття економічної безпеки ВНЗ як інтегративного результату взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників через призму ресурсного, процесного, системного та стратегічного підходів. Складність забезпечення стану економічної безпеки ВНЗ зумовлює необхідність проведення дослідження його чинників, систематизацію яких у статті проведено у розрізі поділу на політичні, регламентуючі, економічні, демографічні, глобальні та соціокультурні.

Подальших досліджень потребують питання розробки методичних положень оцінювання рівня економічної безпеки ВНЗ, що дозволить розробити рекомендації щодо підвищення його рівня.

References

1. Andrushchenko V. P. Teoretyko-metodolohichni zasady modernizatsii vyshchoi osvity v Ukraini na rubezhi stolit (za materialamy dopovidi, vyholoshenoї na zasidanni zahalnykh zboriv APN Ukrainy 23 lystopada 2000 r.) // Vyshcha osvita Ukrainy. – 2001. – №2. – С. 5 – 13.
2. Hryshchenko I. M. Faktory pidvyshchennia efektyvnosti osvitnoi diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy / I.M. Hryshchenko // Aktualni problemy ekonomiky. – 2016. – №3(177). – С. 134-141.
3. Denysenko M. P. Ekonomichna bezpeka vyshchykh navchalnykh zakladiv z urakhuvanniam tendentsii rynku pratsi / M. P. Denysenko, S. V. Breus // Rynok pratsi ta zainiatist naselennia. Vyrobnicho-praktychnyi naukovyi zhurnal. – 2016. – №2 (47). – С. 17-22.
4. Denysenko M. P. Ekonomichna bezpeka vyshchykh navchalnykh zakladiv: osnovni tendentsii na rynku pratsi / M.P. Denysenko, S.V. Breus // Investytsii: praktyka ta dosvid. – 2016. – № 14. – С. 10–14.
5. Karpova K. V. Funktsionalni skladovi ekonomichnoi bezpeky vyshchoho navchalnogo zakladu: kryterii ta indykatory / K.V. Karpova // Yevropeiski perspektyvy. – 2013. – № 11. – С. 109-113.
6. Kasych A. O. Dosvid formuvannia natsionalnykh innovatsiinykh system v krainakh, shcho rozvyvaiutsia / A.O. Kasych // Aktualni problemy ekonomiky. – 2013. – № 5 (143). – С. 46–49.
7. Kovrehin V. V. Mekhanizmy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky vyshchykh navchalnykh zakladiv / Kovrehin V.V. // Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia. – 2015. – Vyp. 4 (51). – С. 20-27.
8. Martyniuk V. P. Ekonomichna bezpeka vyshchykh navchalnykh zakladiv v Ukraini: peredumovy otsiniuvannia / Ekonomika Menedzhment Pidpriemnytstvo. – 2013. – № 25 (II). – С. 193-198.
9. Ryzha T. V. Zabezpechennia yakosti

Література

1. Андрущенко В. П. Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть (за матеріалами доповіді, виголошеної на засіданні загальних зборів АПН України 23 листопада 2000 р.) // Вища освіта України. – 2001. – №2. – С. 5 – 13.
2. Грищенко І. М. Фактори підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів України / І. М. Грищенко // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – №3(177). – С. 134-141.
3. Денисенко М. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів з урахуванням тенденцій ринку праці / М. П. Денисенко, С. В. Бреус // Ринок праці та зайнятість населення. Виробничо-практичний науковий журнал. – 2016. – №2 (47). – С. 17-22.
4. Денисенко М. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів: основні тенденції на ринку праці / М. П. Денисенко, С. В. Бреус // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 14. – С. 10–14.
5. Карпова К. В. Функціональні складові економічної безпеки вищого навчального закладу: критерії та індикатори / К. В. Карпова // Європейські перспективи. – 2013. – № 11. – С. 109-113.
6. Касич А. О. Досвід формування національних інноваційних систем в країнах, що розвиваються / А. О. Касич // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 5 (143). – С. 46–49.
7. Коврегін В. В. Механізми забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів / Коврегін В. В. // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 4 (51). – С. 20-27.
8. Мартинюк В. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання / Економіка Менеджмент Підприємництво. – 2013. – № 25 (II). – С. 193-198.
9. Рижа Т. В. Забезпечення якості вищої

vyshchoi osvity v Ukraini: napriamy vdoskonalennia derzhavnoho rehuliuвання / Ryzha T.V., Nyzhnyk T.T. // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. – 2015. – №4, Т.2. – S. 187-191.

10. Kenneth N. Ross. Cross-national studies of quality of education: planning their design and managing their impact. International Institute for Educational Planning [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://www.unesco.org/iiep>

освіти в Україні: напрями вдосконалення державного регулювання / Рижа Т.В., Нижник Т.Т. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – №4, Т.2. – С. 187-191.

10. Kenneth N. Ross. Cross-national studies of quality of education: planning their design and managing their impact. International Institute for Educational Planning [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unesco.org/iiep>